

HANS SCHLEIER

A historizmus problémája a német történettudományban

Németországban a 19. század közepétől az idealista historizmus általános történet szemléletté vált. A historizmus kifejezését, mely a historiográfiában a német polgári történeti gondolkodás már évtizedek óta létező bizonyos irányzatát jelöli, tüzetesebben csupán századunk húszas éveiben került értelmezésre, még pedig elsősorban Friedrich Meinecke, Ernst Troeltsch, Erich Rothacker, Otto Hintze és Karl Heussi munkáiban.¹ De e kifejezés használatának nyomaira már a 18. század végén rábukkanhatunk, elsősorban előfordul már Novalis, később pedig Ludwig Feuerbach írásaiban. Elsőnek 1848-ban Christlieb Julius Braniss, Wilhelm Dilthey elődje a borszlói (breszlai) filozófiai tanszéken használta rendszeresen ezt a fogalmat az idealista és konzervatív-vallásos történeti filozófia jelölésére. Am ezzel még korántsem történt meg a kifejezés használatának és magának a kifejezésnek határozott körülírása. Bár néha találkozunk pozitív értelmű alkalmazásával is egy sajátos történet szemlélet jellemzésére, azt tapasztaljuk, hogy Németországban az első világháborúig elsősorban negatív, bíráló értékelésekben fordul elő. Negatív értelemben használatos a historizmus fogalma az elméletellenes-tapasztalatainak vagy pozitíviztikusnak is nevezett történetírás meghatározására. Így például Karl Mengersnek a *Historische Schule der Nationalökonomie* (Közgazdaságtörténeti Iskola) és annak szövegíróje, Gustav Schmoller felett gyakorolt kritikájában. Ugyanígy megtehető ez a fogalom az egyik, a történetírást és a történelem eseményeit viszonyító álláspontot lekicsinylő jellemzésben is. A historizmus tehát egyenlő a terméketlen relativizmussal.

A historizmus fogalma mind a mai napig nem tisztázódott kielégítően. A polgári és a marxista történettudományban egyaránt léteznek a historizmus különféle értékelései, kritikus tételei és alkalmazási területei.² Megítélésem szerint ennek egyik oka az, hogy a historizmus fogalmához kapcsolódott vagy kapcsolandó jelenségek bonyolult jellegűek.

Gundolf Herzberg berlini filozófus fogalomtörténeti tanulmányában kinyomozta a kifejezés használatának előfordulását a marxista irodalomban.³ Nyilván 1901-ben Rosa Luxemburg volt első alkalmazója a „vulgárhistorizmus” kifejezésnek a *„Die sozialistische Krise in Frankreich”* (A társadalmi válság Franciaországban) című munkájában, természetesen anélkül, hogy közelebbről körülírta volna a logikai-gondolati feltételezés alapjaként használt és pozitív értelmezésű historizmust. Leninnél, az 1914-ben Peter Struveval folytatott *„Noch eine Vernichtung des Sozialismus”* (A szocializmus újabb megsemmisítése) című polémiájában a negatívnak értékelt historizmus mellett megtaláljuk a „materiális historizmus” kategória pozitív értelmű alkalmazását is, amely kategóriával a dialektikus-materialista történeti módszert kell meghatározni. Ebben az értelemben alkalmazza ezt

¹Vö. *Günter Scholtz*: Historismus, Historizismus. Historisches Wörterbuch der Philosophie, 3. k. Basel/Stuttgart 1974., 1141-től; *Guntolf Herzberg*: Historismus: Wort, Begriff, Problem und die philosophische Begründung durch Wilhelm Dilthey, Jahrbuch für Geschichte, 25. k., 1982, 259-től; *Georg G. Iggers*: Historicism Dictionary of the History of Ideas, 2. k., 1973, 456-től; ezek a cikkek további irodalmi hivatkozásokat is tartalmaznak.

²Az NDK-történészek munkáihoz: *Hans Schleier*: DDR-Forschungen über die Geschichte der bürgerlichen Geschichtswissenschaft, Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 21. évf., 1979, 3. füzet, 366-tól.

³Vö. 1 megjegyzés és *Guntolf Herzberg*: Wilhelm Dilthey und das Problem des Historismus fil. értek., Berlin 1976 (ms). A következő adatok ezen a munkán alapszanak.

a kifejezést gyakran és mindmáig a szovjet történettudomány is „isztorizm”-ként, amelytől megkülönbözteti a polgári-idealista historizmust; ez utóbbival számos kritikai elemzés foglalkozik. E témát taglaló újabb részletesebb tanulmányok a többi között Danilov, Kon, Petrussev, Szalov és Szmolenszkij tollából származnak.⁴

Az 1945-ös esztendőét megelőzően, a német nyelvű írások között, elsősorban Karl Schmückle és Lukács György munkáira kell utalnunk. Dr. Karl Schmückle, a marxista közgazdász és irodalomkutató 1928-ban vetette kritikai vizsgálat alá az „*Unter dem Banner des Marxismus*” (A marxizmus zászlaja alatt) című folyóiratban megjelent tartalmas tanulmányában a német polgári historizmust, annak reakciós politikai hangsúlya és elméleti egyoldalúságai miatt. Ez a tanulmány a historizmus pozitív értelművé válásának szakaszát csupán felsejleni engedi.⁵ Az antihistorizmus, illetőleg a pszeudohistorizmus és a progresszív (haladó) historizmus figyelemre méltó szembeállításával találkozunk Lukács „A történelmi regény” és „A fiatal Hegel” c. munkáiban, amelyekben részben Schelling pszeudohistorizmusával, valamint az antihistorizmusnak Rankenál, történeti formában való jelentkezésével, és részben Hegel haladó polgári történeti gondolkodásával foglalkozik. De ugyanakkor léteznek olyan példák is, mint Walter Benjaminsnak 1937-ben megjelent (és Eduard Fuschszal foglalkozó) cikke, amely a polgári historizmust és a történelmi materializmust állítja szembe egymással, ami által a historizmus kifejezést csakis a polgári historizmusra korlátozzák.

Az NDK-ban – ha áttekinjtük az irodalmat – párhuzamosan találkozunk a kifejezés értelmének mindkét változatával, mégpedig nem csupán a történettudomány, hanem a filozófia és az irodalomtörténet területén is. Példájaként annak, hogy a historizmus fogalmát a polgári történeti gondolkodásra korlátozzák, itt csak Joachim Streisand történész, Werner Krauss regényíró, vagy pedig most újabban Claus Träger irodalomtörténész és Guntolf Herzberg filozófus nevét említjük.⁶ A materialista és az idealista historizmus szembeállításával foglalkozik például a „*Sachwörterbuch der Geschichte Deutschlands und der deutschen Arbeiterbewegung*” (Németország és a német munkásmozgalom történeti szakszótára),⁷ továbbá Gerhard Lozek és Wolfgang Küttler a historizmus problémájáról közösen írt cikkükben, amelyet a „*Probleme der Geschichtsmethodologie*,” (A történeti módszertan problémái) című tanulmánykötet tartalmaz. Említhetjük még, hogy a Manfred Buhr és Georg Klaus által megjelentetett „*Philosophisches Wörterbuch*” (Filozófiai szótár) első kiadása (1964) a fogalomnak szintén ezt a dualisztikus meghatározását tartalmazza. Ez a helyzet megváltozik a hatodik kiadás megjelenésével (1969), amikor az a historizmusnak csupán idealista értelmezését közli. Amennyire módomban áll megítélni, az NDK történészeinek és filozófusainak többsége hajlamos inkább dualisztikusan értelmezni a fogalmat, – ezt a véleményt én már korábban osztottam.

⁴A. I. Danilov: Friedrich Meinecke i nemeckij burzusznyj isztorizm, Novaja i novejsaja istorija, 1962, 2. füzet, 43-tól; I. S. Kon: Die Geschichtsphilosophie des 20. Jhs. 1. k., Berlin 1964, 7-től; A. I. Petrussev: Die Tradition des „deutschen Historismus” in der bürgerlichen Geschichtsschreibung der BRD Sowjetwissenschaft, 29. évf., 1976, 3. füzet, 285-től; A. I. Szalov: Istorizm, Szovremennaja burzuszsnaja isztoriografija, Moszkva, 1977; N. J. Szmolenszkij: Princip isztorizma v nacional'no-politiceszkoi isztoriografii Germanii XIX v., Srednie veka, 42. k., Moszkva 1978, 219-től. – Kudrna csehszlovák történésztől: Jaroslav Kudrna: Einige Bemerkungen zur älteren deutschen bürgerlichen Geschichtsauffassung; Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brněnské University, 1963, 10. sz., 71-től; uo. Die politisch-ideologische Rolle des Individualitätsbegriffs in der Geschichtsschreibung der Neuzeit uo. 1968, 15. sz., 93-tól.

⁵Vö. Hans Schleier: Karl Schmückles Auseinandersetzung mit dem bürgerlichen deutschen Historismus, Jahrbuch für Geschichte, 25. k, 1982, 305-től.

⁶Vö. Joachim Streisand: Progressive Traditionen und reaktionäre Anachronismen in der deutschen Geschichtswissenschaft, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 9. évf., 1961, 8. füzet, 1774-től; Werner Krauss: Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag, Zur Dichtungsgeschichte der romanischen Völker, Leipzig 1965, 25-től; Claus Träger: Die Herder-Legende des deutschen Historismus, Berlin 1979 (Zur Kritik der bürgerlichen Ideologie, 93).

⁷Vö. a „Historismus” címszót a Sachwörterbuch der Geschichte Deutschlands und der deutschen Arbeiterbewegung-ban, 1. k., Berlin 1969, 792-től.

A következőkben nem az a szándékom, hogy a historizmusról, mint a marxista történeti gondolkodás elméletéről és módszertani elvéről szóljak, csupán azt akarom megkísérlni, hogy – ideiglenesen, a fogalom megközelítésére tett kísérlet során – jellemezem az idealista historizmus fogalmát, lényegét, továbbá megjelenésének jeleit a 19. és 20. századi német polgári történeti gondolkodásban.

Az idealista historizmus – a szó jelentéséhez mérten – elsősorban és általában szólva – az a polgári történelemfelfogás, amely megkísérli, hogy az összes történelmi jelenségeket, folyamatokat és struktúrákat, mindenkor a történelmi feltételekhez kötöttségükben, kölcsönös vonatkozásaikban és egymásra következésükben fogja fel. A felvilágosodás korában előbb lépésről lépésre haladva kellett megtalálni és kidolgozni ezeket az elveket, történeti módszereket, a feudális és teológiai történeti szemlélettel szemben. 1815 óta a *Historische Schule* (történelmi iskola) és a Ranke-féle irányzat egyidejűleg kapcsolta össze a historizmus továbbfejlesztését az egyoldalúsítással, már elért haladó szempontok elhanyagolásával, illetőleg felszámolásával. Ebből adódik tehát, hogy a tágabb értelemben vett idealista historizmus magába foglalja a felvilágosodás, a haladó polgári történeti gondolkodás, valamint a klasszikus filozófia elemeit is. Szorosabb értelemben véve és főleg a fogalom használatát illetően, századunk eleje óta az idealista historizmus összekapcsolódik azzal az elsőnek Németországban kifejeződő és uralkodóvá váló történeti felfogással, amelyben figyelmen kívül hagyva az általa, a történetírás szolgálatában létrehozott megtermékenyítő elemeket – túlsúlyban vannak a fogalmi egyoldalúságok és a részben politikailag-ideológiailag reakciós állítások is. Az idealista historizmus az 1815-ös évet követően leszűkült az az elméleti-módszertani felfogással, amely szerint a történetkutatásnak és -írásnak – a fejlődés objektív törvényeinek tagadásával – az individuálisra kell összpontosulnia, hogy az individualizáló módszerek segítségével legyen képes a „megértésre” és leírásra, – azaz a historizmus leszűkült az olyan szellemtörténeti interpretációvá, amely elkülönítette a történelmi cselekedeteket azok társadalmi alapjaitól.

Társadalmi szempontból szemlélve a szűkebb értelemben vett historizmus nem egyéb, mint tulajdonszemléletű polgári reakció a kapitalista osztálytársadalom társadalmi ellentmondásaira. Éppen ezért azok a reakciós következmények, amelyek elméletileg-módszertanilag összefüggésben vannak a történelmi hajtóerőkről és értékekről vallott nézettel, valamint a történeti felismeréshez alkalmazott módszerekben megnyilvánuló fokozott irracionálizmussal, még csak elmélyülnek azóta, hogy megkezdődött az imperializmusba vezető átmeneti időszak.

A történetírás strukturális elemeinek (történeti-politikai elgondolások, történeti elképzelések, történetelmélet és -módszertan, szakmódszertan) tekintetében, az idealista historizmus elsősorban a történetelmélet és -módszertan egyik sajátos megnyilvánulása, amely tartalmazza a történeti értelmezés néhány fontos alapvető elgondolását, és tartalmaz módszertani irányelveket, közöttük a történelem sajátos világszemléleti és felismeréseméleti megközelítését. De az ilyenfajta megnyilvánulás nem marad következmények nélkül, amikor a történetírás által előnyben részesítendő tárgyakról van szó, és ennek következményeképpen hatással van a történeti elképzelésekre, nemkülönben a szívesen használt kutatómódszerekre is.

De ne maradjon el annak nyomatókos újrachangoztatása, hogy a historizmus csupán a történeti gondolkodás néhány alapvető koncepcióját és módszertani irányelvét állapította meg bizonyos mértékig, azonban ezt nem a történeti elmélet és módszer valamennyi részletével összefüggésben tette. Annak ellenére, hogy a historizmus tartalmilag egyirányú, nagyjából mégis változtatható, részben alternatív, és mindenesetre képes hozzáigazodni azokhoz a formákhoz, amelyek önmaguk is átalakulhatnak az időszak sajátosságai szerint. A felsoroltakban rejlik az idealista historizmus hosszantartó életképességének lényeges oka.

Németországban a historizmus nemcsak a polgári történettudomány ügye, mert hatása érinti az egész „szellemtörténetet”, azaz kiterjed rájuk. Az idealista historizmus Németországból kiindulva terjedt el lassanként az európai és az Európán kívüli országokban már meglévő történetfelfogásokban, – ugyanakkor befolyása erősödésének kedvezett az, hogy az ezekben az országokban meglévő felfogások részben párhuzamosak voltak. Egyes államokban a historizmus ugyanolyan uralkodóvá vált, mint mondhatni klasszikus hazájában. Más államokban, például Franciaországban, Angliában és az Egyesült Államokban mindig léteztek mellette a történeti gondolkodás más befolyásos és vele versengő irányzatai, a pozitívizmus, a pragmatizmus, a társadalomtörténet. Így azután a viták és az irányzatok összecsapásaiban sor került az egymással szemben álló irányzatok

egyoldalúságai és hiányosságai felett kölcsönösen gyakorolt bírálatokra is, ezek pedig megkönnyítették, hogy a Németországhoz viszonyítottan túlélezett nézetek kiigazításra kerüljenek. A historizmus (szorosabban vett) lényege abban áll, hogy idealista módon interpretálja a történelmet, mint társadalmi folyamatot, valamint a történelem, mint tudomány feladatait. Az idealista historizmus központi elgondolásának és módszertani irányelveinek a következők tekinthetők:

1. A történelem folyamatának és a történeti szemléletnek individualizálása, összekapcsolva annak tagadásával, hogy léteznek és felismerhetőek a társadalmi fejlődés törvényei;
2. A történeti eszmetan szellemtörténeti különválasztása a társadalmi struktúráktól és hajtóerőktől;
3. A fejlődési folyamat ellaposítása pusztá egymásutánisággá, egybekötve a haladás fogalmának feladásával;
4. A történetkutatás és -írás idiográfiás-individualizáló módszerének abszolutizálása;
5. A történeti kutatásban és a történelem interpretálásában elsődlegesség biztosítása a politika- és szellemtörténetnek, továbbá az eseménytörténetnek, a voluntarizmus és a személyiség szerepének túlzó kiemelése.

Ezek az irányelvek szoros kölcsönös összefüggésben állnak egymással. A következőkben álljon itt néhány rövid címszó velük kapcsolatban, de a rövidség kedvéért most ne foglalkozunk ezeknek a nézeteknek mindenkori racionális magyarával, – tegyük meg ezt később, szintén tézisszerű formában.

Előszőr: a személyiség-elvről. Az idealista historizmus azt jelenti, hogy a történelem területén abszolutizálja a sajátost. A történelem létezési formáját elvileg individuálisnak ábrázolja. Abból a feltételezésből indul ki, hogy a társadalomtörténetben (másként mint, sőt ellentétben a természet történetében tapasztaltakkal) elsődlegességgel bír az, ami individuális, sajátos, egyszeri és emiatt megismételhetetlen. Eszerint a történelem valamennyi jelensége individualitásnak számít; a szélsőségig fokozva: ennek számít az összes olyan, az individualitáson túlmenő képződmény, mint amilyen az állam, a nemzet (nép), a kultúra (civilizáció). Ezek megismételhetetleneknek számítanak, nem léteznek közöttük törvényszerű összefüggés, nem haladás. Az egyes individualitások és korszakok mindenkör önmagukban (független) értékek. A sajátosnak felismerését abszolutizálják az általánosban, döntő mértékben eltorzítják a társadalmi fejlődés folyamatában mutatkozó általános és sajátos dialektikáját. A történelemben előforduló általánost és logikust tarka sokféleségbe oldják fel, aminek összefüggéseit és fejlődési folyamatát eltérő módokon lehet értelmezni. Ebből adódik azután, hogy levezethetetlenek (felderíthetetlenek) lesznek a történelem tényei (*individuum est inaffabile*). A sajátos tölti be a történeti szemlélet öncéljának szerepét. A történetfilozófia szinte teljesen kizorul a történetkutatás tárgyai közül.

Az individualitás elvének eredményeként létrejön a történelem jelenségei között fennálló objektív összefüggések tagadása. A más szóval itt azt jelenti, hogy nem állnak rendelkezésre objektív mércék a nagy történelmi összefüggések és folyamatok értelmezésére, s e körülményből létre kell jönnie a történelem szubjektív értelmezésének. Az összefüggést vagy a vallásos világnézet segítségével teremtik meg, – melyet azután elhelyeznek a történettudományon belül vagy kívül –, vagy pedig nyíltan vallják az agnoszticizmust. Ezeknek a történeti nézeteknek az a következménye, hogy tagadják a társadalmi törvények és törvényszerűségek létezését a történelmi folyamatban.

Másodszor: Az eszmetan szerint az eszmék a történeti fejlődésnek szellemi hajtóerői.⁸ Mint ahogy az W. v. Humboldt, Ranke és Droysen fogalmazta meg a legidőállóbban a történetírás gyakorlata számára, az eszmetan megmaradt alapvető elemnek a mai neohistorizmusig, habár manapság gyakran vegyítik társadalomtörténeti szándékokkal. A szellemtörténeti nézet nagymértékben önállósítja (függetleníti) a történettudatot a társadalmi viszonyoktól és a társadalmi struktúráktól, a társadalmi létől. Ugyanígy uralkodnak az eszmék az eseményeken, ellentétben a struktúrákkal.

A historizmus nézete szerint az eszmék individuális-plurális formában vannak jelen a történelemben, történelmileg feltételezettek és átalakíthatók. Az eszmék egyszerűen a történelem létezésének formáját jelentik. De az eszmék ugyanakkor a történetészek az interpretálásra szolgáló formák,

⁸Vö. *Johannes Goldfriedrich: Die historische Ideenlehre in Deutschland*, Berlin, 1902.

aki segítségükkel eléri, hogy történeti értelmet adjon a történelem jelenségeinek és cselekményeinek. Az eszmék állítólag az empiriokritikus értelmezés eredményei és szigorúan elkülönülnek az (elvetendő) történetfilozófiai elméletektől vagy az általános természetű eszméktől. De ezt figyelmen kívül hagyva, az eszmék a metafizikumban gyökereznek, még akkor is, ha ennek nyílt elismerése vagy vállalása csak részben történik meg.

Vannak történészek, akik előszeretettel fordítják érdeklődésüket egy-egy korszak eszméinek, valamint az állítólag ezekből származó motivációk, cselekmények és események ábrázolása felé. Ennyiben az eszmék fontos alkotórészei a múlt történeti értékeléseinek. A historizmus más képviselői elvetik az interpretációnak ezt a túlzottan egyoldalú idealizmusát, illetőleg elegyítik azt más tekintetbe vett történelmi faktorokkal.

Harmadszor: A deformálódott fejlődés-elmúgyalásról. Eredetileg a historizmus, ahogy ezt már a szó értelme is kifejezésre juttatja, a jelenségek történelmi feltételhez kötöttségével és változó voltával foglalkozik. A 19. század folyamán azonban a fejlődés fogalma ellaposodik pusztán egymásutánisággá, a történelmi jelenségek egymásután- és egymásmellett-állásává, a fel nem tárt történelmi összefüggésű individualitások keletkezésévé és elmúlásává.

Ezt részben az idézi elő, hogy a sajátost egyoldalúan az általános fölé helyezik; részben az, hogy a történelem voluntarisztikus interpretálása következtében elhanyagolódnak a történelem struktúraösszefüggései, részben pedig az, hogy tagadják a társadalmi törvények és törvényszerűségek létezését, végül az, hogy elfordulnak a történelmi haladás fogalmától, azaz attól, hogy felismerjék az objektív ismérveken nyugvó, az alacsonytól a magasig, azaz fejlettig haladó történelmi folyamatot. A haladás elutasítása már a 19. század elején megfigyelhető, de 1848-at követően társadalmi, ideológiai és elméleti okokból megerősödöttén észlelhető a nyugat-európai pozitívizmus és a történelmi materializmus felfogásai között folyt viták során. A haladást már csak a társadalmi fejlődés egyes területeivel összefüggésben ismerik el, ezzel szemben vitatják létezését a társadalom valamennyi folyamatával, valamint azzal kapcsolatban, hogy a történelmi korszakok, illetőleg a társadalom gazdasági formái követik egymást. A haladás helyébe a korszakok egyensúlyáról vallott nézeteket léptetik, nemkülönben az agnoszticizmust a világtörténelem interpretálásakor. Utoljára pedig a fejlődés fogalmát azzal torzítják el, hogy semmibe veszik az evolúció és revolúció dialektikáját a történelem vonatkozásában. Nem csupán félreismerik a társadalmi forradalmaknak „a történelem lokomotívja”-ként (Marx) betöltött szerepét, hanem ördögnek bélyegzik, mint a történelem folyamatában bekövetkező olyan vészterhes, romboló hatású robbanásokat, amelyeket elvben (idejében végrehajtott reformokkal) el kell kerülni.

Kézenfekvő a fejlődés-fogalom ilyen mérvű megcsonkításának eredménye. Ebből az irányból is felhígnak a sajátos és az általános dialektikája, a történelem struktúráinak, eseményeinek és folyamatainak objektív összefüggése. A történelmi individualitások értelmezésekor társul a szubjektívizmushoz a történelmi korok és korszakok értékelésekor és rendszerezésekor érvényesülő relativizmus, amely sok történés esetében elvezet a többé-kevésbé bevallott agnoszticizmushoz a világtörténelem interpretálásakor.

Szólni kell még a történeti individualitás- és fejlődés-elveinek két történetelméleti következményéről is. Először is annak következtében, hogy – mint arról már történt említés – hiányoztak a megítéléshez megkívánt objektív értékmércék, egyúttal azonban fennállt az a követelmény, hogy mérassék meg minden korszak a saját értékmércéjével, tehát ennek következtében eljutottak a relativizmusig, majd ennek folyományaképpen a pluralizmusig a történelem értékelésében, ami implicite az elmúltak igénylésére, sőt mi több, a mindenkori győztes erők (az uralkodó osztályok) igénylésére irányul. Az értékmércék körül hosszú idő óta folyó és mind a mai napig megoldatlan vita a németországi kései, polgári történeti felfogások válságának tünete. Az a tézis, amellyel a polgári történeti felfogás hozakodott elő a történelem újra- meg újra-megírását illetően, minőségileg valami egészen más, mint a marxizmusnak az a megállapítása, hogy az igazság felkutatása állandó folyamat.

Másrészt pedig a történelem jelenségei és a társadalom törvényei között fennálló objektív összefüggések említett tagadása, valamint az általános és a sajátos dialektikájának felhígítása a világtörténelem agnoszticizmusának irányzatával, oda vezet, hogy az empirista történetkutatás és történetírás különválik a történetfilozófiától és történetelmélettől. Ez utóbbiak állítólag nem tartoznak

a szaktudomány kereteibe. A polgári történészek évtizedeken át – Walter Goetz szavai szerint – a történettudomány „ősellenségeinek” tekintették a filozófusokat.⁹

A történetkutatás és a publikálás egyre jobban finomuló módszereivel szemben ott találjuk a történet osztársadalmi elméleteinek elutasítását. Ez a további ellentmondás forrása: egyfelől elutasítják a világtörténeti koncepciókat, vagy segédkonstrukciókká süllyesztik azokat, másfelől az imperializmus kezdődő korszaka s benne az imperialista hatalmak világpolitikája még inkább igényli a világtörténelem ideológiai interpretálását – legalábbis az újkor történelmét illetően. Az eredmény: a különféle, többnyire időben-térben vagy fogalmilag korlátozott világtörténet-koncepciók és -ábrázolások sokasága.

Negyedszer: A történetkutatás és -írás ideográfias-individualizáló módszereinek abszolútizálása. Dilthey tana a cselekvők és a történelmi történés indítékainak induitív „megértéséről” szándékolt ellentétben áll azzal, hogy a történelemmel kapcsolatban az általános tudományos „megmagyarázást” elutasítja, illetőleg szemben áll a nomotetikus módszerrel, a társadalmi totalitás törvényszerű fejlődésének elismerésével, valamint az individuálisnak ebbe a totalitásba való dialektikus bevonásával.¹⁰ Az individuális végső megmagyarázhatatlansága, valamint az egész feloldhatatlan, illetőleg metafizikai komplex összefüggése alapfeltételezésnek számít. A historizmus szerint a történész főleg a leírás, illetőleg az intuíción útján közelíti meg az individuális, a történelem történéseinek (eseményeinek) a történeti forrásokban mindenkor csak töredékszerűen reánk maradtat. Az a megismerést végző minden egyes alany megismerőképességére van bízva, hogy milyen tényezőket és a cselekvőnek milyen indítékait tekinti a társadalmi fejlődés alapjának. Részben azért állítják azt, hogy a történettudomány, a história nem egzakt tudomány.

A történeti módszertanban a megértéstannak (értelmezéstan – hermeneutika) tulajdonítják a vezetőszerep betöltését. Mivel a hermeneutika a szövegértelmezésből vette eredetét, különösen az értelem megértésére, illetőleg az emberi cselekvések utólagos újraátélésére, valamint a különféle egyszerű történések történelmi egységekké (individualitásokká) való szintetizáló interpretálására összpontosítja figyelmét. A történelem helyzeteihez és időpontjaihoz kapcsolódó megértésnek szükségszerű együttjárói a különféle értelmezések és interpretációk. Hogy vannak-e a megértés ellenőrzésére szakszerű módszerek, vitatott kérdés marad; az állásfoglalások a nyílt szubjektivizmustól kezdve a kutatók egyhangú véleményének feltételezéséig, vagy pedig a történelmi reliktumok racionális elemzésére való hivatkozásig sorakoznak fel. A részleteket illetően fennálló különbségek ellenére azt állítják, hogy a történetírásban a megértés és a leírás az elsődleges, ami többé-kevésbé teljesen ellentétben áll a megmagyarázással. A történelmi cselekvésekre és a történések tág területére vonatkozólag úgy vélik, hogy elégséges a megértés módszerének alkalmazása; a történetírás tulajdonképpeni céljának az események leírását tartják, nem pedig az események megtörténtét előidéző okok megmagyarázását. Amilyen mértékben fontos munkamódszert jelentenek a történetkutató számára a történelmi személyiségek cselekedetei mögött rejlő okok magyarázatai, a történeti hermeneutika ugyanakkora mértékben abszolútizálja is ezeket.

A 19. század végén – akárcsak a szubjektív idealizmus felé fordulás növekedése – erősödnek a hermeneutika irracionális mozzanatai, erősödik az az irányzat, amely 1917–18 után még fokozódik. A múlt megértésének intuíción, hasonlóan a művészetéhez és a művészetbeli elsajátító folyamathoz, tulajdonképpen alkotói elvnek tekintik, sőt éppenséggel a történész adottságának; egyre erőteljesebben emelik ki a kutató által végzett kutatófolyamat konstrukciós jellegét, magasabb formaként ismerik el a pusztá forráskiértékeléssel szemben. Hangoztatják, hogy a történelmet nem lehet megmagyarázni, csakis racionális eszközökkel. A művészet birodalmában a szubjektum világa a kiválasztásban, megértésben és a múlt alkotó tolmácsolásában venné kezdetét. Csak a német impe-

⁹ Walter Goetz: 1912, *Historiker in meiner Zeit*, Köln/Graz 1957, 299.

¹⁰ Vö. Frank Fiedler: *Methodologisches Auseinandersetzen in der Zeit des Übergangs zum Imperialismus* (Dilthey, Windelband, Rickert) *Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft*, kiadója J. Streisand, 2. k., Berlin 1965, 153-tól; a megértés-fogalomhoz vö. polgári oldalról: Karl-Georg Faber: *Theorie der Geschichtswissenschaft*, München 1971, különösképpen 109-től; Franz Martin Wimmer: *Verstehen, Beschreiben, Erklären. Zur Problematik geschichtlicher Ereignisse Freiburg/München 1978.*

rializmus 1945-ben bekövetkezett katasztrófája után, valamint amikor szükségessé vált az elhatárolódás a fasiszta történelemhamisításoktól és módszereitől, fordultak el ismét fokozottabban a nyílt irracionálizmustól.

Ötödösor: A történeti kutatás és a történetírás egyoldalúsítása. Az idealista historizmus azzal a következménnyel ér el az eseménytörténet elsődlegességéhez a struktúra-történettel szemben, hogy semmibe veszi a társadalmi erők és osztályok, de leginkább a néptömegek szerepét.

Az idealista historizmus elsődlegességet biztosít az államnak a társadalommal szemben, és a politika-történetnek a történetírással szemben. Ezen a területen kerülnek kölcsönösen a legszorosabb érintkezésbe a véleményalakító történészek polgári történet-elméletei és történeti-politikai elgondolásai. Amikor a historizáló elvek, részben egyoldalúan, az államok történetének biztosítanak elsődlegességet, ugyanakkor részben elméletileg messzemenően szabványosítják a porosz német történelmi fejlődés vonásait – még pedig előszeretettel a felsőbbbségi-állami diktatúra formájában.

Az idealista historizmus a továbbiakban a voluntarizmushoz vezet, ahhoz, hogy túlbecsülje a személyiség szerepét a történelemben. Bismarcknak kortársaihoz viszonyítottan kiemelkedő személyisége csak továbbélte ezeket a nézeteket. A történetírás előszeretettel összpontosította figyelmét vezető személyiségekre, azok akaratára és cselekedeteire. A megértő és idiografikus módszerek különösen alkalmasak erre. Amennyire magasfokú ennek a technikának kimunkáltsága, ugyanannyira tartalmaznak kevés lényegyet azok az elméletek, amelyek a személyiségek és a történelem objektív feltételei közti viszonyról szólnak. A történetírás legfejlettebb formájának minősítik az életrajzot (Dilthey, Dove, Lorenz, Marcks) anélkül, hogy tisztázni lehetne a biográfiai kutatások elméleti-módszertani alapjait, valamint viszonyát a történetírás más formáihoz.

Párhuzamosan futnak az elméleti és ideológiai elképzelések ebben a vonatkozásban is. A személyiség-elképzelés (-kultusz) arisztokratikusnak és a voluntarizmusnak megfelelője a felsőbbbségi-állami antidemokratizmus, a társadalmi erők, a történelemben szereplő néptömegek funkciójának felszámolása, a társadalom alsó rétegeivel és mozgalmával szemben táplált elit-bizalmatlanság, az ellenségeskedés a forradalmi népmegmozdulásokkal és a munkásosztály forradalmi tevékenységével szemben.

Németországban az idealista historizmusnak annyira különbözőek a megjelenési formái, hogy ez a körülmény megnehezíti az áttekintésüket, egybehangzó alapelveik ellenére. Erre csak röviden és címzőszerűen lehet utalni:

– Megismerés-elméleti vonatkozásban a 19. században zömében objektív-idealista, a 19. század végétől pedig szubjektív-idealista elképzelésekkel találkozunk.

– A történetírás területén az objektivitás és az értékítéletek kérdésében mutatkozó, részben Ranke, részben Schlosser, vagy a politikai kisméret történészek óta található egymásmellettségre itt szintén csak utalni lehet. Az NSZK-ban még ma is találkozunk erre vonatkozó ellentétes felfogásokkal.

– Léteznek egymástól eltérő vélemények a történelem hajtóerőiről, aszerint, hogy a voluntarizmust vagy az állam mindenhatóságát állítják-e jobban az előtérbe, illetőleg kombinálják-e ezeket aszerint, hogy a diktatúrát-e az elsődlegesség vagy pedig a nemzeti (népi) államé.

– Különböző mértékben történik az elméleti-módszertani problémák felvetésének bevonása. A 19. század végétől megerősödik az egyoldalú empirio-elméletien vonás mellett a problématudatosabb magatartás.

Ezek és más különbözőségek nem tették kétségessé az idealista historizmus irányelveit, hanem a sokrétűség köpenyébe burkolták azokat; ezenkívül alkalmazhatóbbá tették, amikor bizonyos nézeteket gyakran korszak-sajátosságú módon részesítettek előnyben szemben a társadalmi gyakorlattal és a kutatás fejlődésével.

A historizmus híveinek van továbbá egy közös vonása: a polgári német történeti gondolkodást teljesen eredeti, individuális és a külföldtől függetlenül kifejlődő történeti szemléletként tüntetik fel. Alapvető ellentétként állítják szembe a német és a speciálisan nyugat-európai gondolkodásmódot, államról, társadalomról, történelemről, de olykor-olykor magukat a tudomány módszereit is. A német historizmust pedig egyoldalúan túlbecsülik a polgári történeti gondolkodás más (külföldi) áramlataival szemben.

Az idealista historizmus keletkezésének időpontját rendszerint a 19. század első harmadára teszik, és összekapcsolják a *Historische Schule*-val, illetőleg a romantika történeti gondolkodásával.

Ranket tekintik az első klasszikusnak. A felvilágosodás történeti gondolkodását, amelynek történelmi értelmét határozottan tagadják, bizonyos mértékig a tudomány pitvarába utasítják. A polgári német történeti gondolkodás más irányzatait is – így a klasszikus filozófiát, a korai és baloldali liberális, demokratikus s részben a katolikus irányzatokat – tudatosan kizárják a tudománytörténet hagyományos irányzatai közül. A 20. század közepéig elsősorban az idealista historizmus alapvető nézetei határozzák meg a polgári, német történettudomány arculatát.

Mégis az idealista historizmus tartalmazza az ésszerű elméleti és módszerbeli elemek sorát is, ezért – mindazon kritikák ellenére, amelyeket, marxista álláspontból kiindulva, felette gyakorolni kell – tud bizonyos érdemeket felmutatni a tudományfejlesztés területén. Ha nem lenne ilyen oldala is a historizmusnak, érthetetlen lenne, hogyan jött létre tartós és széles körű hatása – mind Németországban, mind nemzetközileg. E problémakör pontosabb elemzése még hiányoznak az NDK-ban folyó történeti kutatásokból. 1945 után az adott alkalom parancsolta első feladat az volt, hogy érje bíráló annak az idealista historizmusnak az elméleti-módszertani és ideológiai egyoldalúságait, amely összekapcsolódva a német imperializmus ideológiájával és politikájával, 1914-ben és 1933-ban osztozott az agresszióért, háborúért és népiirtásért viselendő felelősségben és kétszer járult hozzá a nemzeti katasztrófa bekövetkezéséhez. Ugyanígy maradt a kritika első feladatának, továbbra is, tekintettel az idealista historizmusnak arra a polgári történetírásban tapasztalható egyoldalú apologetikájára, ahogy az 1945 után ismételtlen megnyilvánult, illetőleg amint az a múlttal való felületes megbirkózás eszközeként jelentkezett.

Címszerűen a következőket lehet megállapítani az idealista historizmus ésszerű elemeiről és érdemeiről:

– Az állandó utalások arra, hogy szükséges a sajátost felismerni az általánosban, elvi jelentőségűek a történetkutatás elmélete és gyakorlata szempontjából, mivel a történelmi tények nem csupán ábrázolásai az általánosnak, a társadalom összefejlődésének folyamatában, hanem alapvető részeit is jelentik a kutatás tárgyának.

– A részletek iránt tanúsított (gyakran nagyon túlzott) előszeretettel azzal járt, hogy gyorsan bővültek a múlt tényeire vonatkozó ismeretek, amelyek (most) a kutatás és értékelés rendelkezésére állnak.

– Az elsődleges források megszakítatlan felkutatása tette lehetővé, különösképpen a 19. század eleje óta, hogy kiépüljön a történettudomány új forrásbázisa. Rendszeres gyűjtemények keretében és publikációkban jelentek meg nyomtatásban bőséges részletek a hozzáférhető forrásokból és okmányokból, használhatóvá és ellenőrizhetővé téve azokat a széles körű kutatómunka számára.

– A historizmus erőteljesen előmozdította a forráskutatás módszereinek, valamint a források szövegkritikai-filológiai interpretálási szabályainak továbbfejlesztését és tökéletesítését. A historizmussal járt, hogy viszonylag gyorsan kiküszöbölték a történeti források pontatlanságait, hibáit és hamisításait, hogy javult a tárgyilag helyes történelmi tények megismerése.

– A források nyújtotta tények nélkülözhetetlen alapot biztosítanak a történeti összehasonlításoknak és általánosításoknak (ezeknek értékét mint forrásokét, nem szabad tagadni annak ellenére, hogy a problémákat idealista módon vetik fel, mindazonáltal marxista álláspontból kiindulva, szükséges ismételtlen felülvizsgálni őket).

– A historizmus hozzájárult az elvont spekulatívum, a természetjogok történelmietlen elemeinek és más tanoknak leküzdéséhez, amennyiben megkísérelte, hogy minden történést a maga kifejtésében értsen meg.

– A historizmus a történelmi összefüggésekre, azaz azokra a tényezőkre összpontosítja a történetírást, amelyek az embernek, mint társadalmi lénynek cselekedeteiből születnek. Ezzel a historizmus többé-kevésbé következetesen visszautasította valóságként a földöntúli erők közvetlen hatásáról szóló vallási, valamint a földrajzi környezet elsődlegességét, a biológiai törvényszerűségek közvetlen befolyását valló elképzeléseket, nemkülönben a természet jelenségeihez kapcsolt pozitívista analógiákat, az elvonatkoztatott teológiákat stb.

– A historizmus utal a nem csupán egyszerű, hanem komplex eseményekben, fejlődési és átmeneti folyamatokban is előforduló sajátosra, a bonyolult alakzatú történelmi jelenségek nemzeti és területi vonatkozásban egymástól eltérő kifejeződésére. Ennek ésszerű oka abban rejlik, hogy az általános és sajátos dialektikája nem merül ki a sarkított dualizmusban, hanem sokszorosan csök-

kenve a történelmi jelenségek kölcsönös összefüggésében nyilvánul meg. Arra a megfigyelésre juthatunk, hogy a történelem haladása nem egyenes vonalban zajlik, hanem ellentmondások és kerülők formájában, mégpedig mindenkor a történelmi központokból kiindulva. Fontos még annak felismerése, hogy mindenkor fennáll a különböző történelmi korszakok (társadalmi alakzatok) és korok egymásmellettiége.

– Ki kell emelni még a megfigyelés és jellemzés művészetét, mindenekelőtt a történelmi személyiségek, de események és korok ábrázolásában is, – ennek a megértésnek kedvezett.

– Végül történjék említés a historizmussal kapcsolatos objektivitásra törekvésről, ami a polgári történészeket a tények pontosabb ismeretének megszerzésére bírta. A tények feltárása és a történeti értékelések néha ellentétben állnak egymással. Nem kevés olyan – és minden egyébként, csak éppen haladó polgárinak nem mondható – történész van, akik – reakciós becsléseiket figyelmen kívül hagyva – teljességgel vonakodtak értékeléseiket hozzáilleszteni az éppen kegyben álló aktuális nézetekhez, és akik fontos leleplezéseket publikáltak. A historizmus-konceptió merevebbé tette a polgári történészek egy részének elutasító magatartását a náci ideológusok szennyes kutatási módszereivel és történelem-hamisításaival szemben. A náci (fasiszta) történészek nem véletlenül támadták a historizmust, mint verszegény és erőtlén történeti felfogást.

– Az idealista historizmus elemzésekor tehát figyelembe kell venni és értékelni, hogy az bonyolult és átalakuló jelenség, figyelembe kell venni és értékelni a historizmus minden vonását.

Az idealista német historizmust – legfontosabb szakaszai szerint – talán a következőképpen lehet korszakokra osztani:

I. Az előzményként történeteket és keletkezésének szakaszát a XVIII. század végétől körülbelül az 1815-ig terjedő időre tenném, abba a szakaszba, amikor új, történeti-gondolkodási kezdeményezések születtek, mégpedig összhangban a tudományos kutatómódszerek kifejlődésével és a haladó feudalizmusellenes magatartással. Ezek az elemek pedig a marxista historizmus legfontosabb hagyományai közé tartoznak.

II. A historizmus alapelveinek átfogóbb kialakulása, egyidejű egyoldalúvá válásával, időbelileg 1815-től 1871-ig tartott. Empiro-spontán formában továbbra is folyik a historizmus alapelveinek kialakulása, közben pedig ismételtelen lemond a történeti gondolkodás már elért haladó polgári pozícióiról. Ezeket a *Historische Schule* történetelméleti és ideológiai aspektusaival pótolja. Ranke és kortársai ebben a formában szereznek érvényt a historizmusnak a történelem szakterületén, a historizmusnak kedvező forrásbírálati módszerekkel együtt. A szorosabb értelemben vett idealista historizmus most már hosszú időn át rányomja bélyegét a történetírás kedvelt munkaterületeire.

III. A koncepciók és kutatási súlypontok nacionalista-diktatorikus megmerevedésének szakasza, amely körülbelül 1871-től a 19. század végéig terjed. A historizmus empirio-elméletetlen formájában átszövi a történetkutatás és -írás valamennyi területét.

IV. A historizmus szisztematikus elméleti-módszertani kialakulásának szakasza a 19. század végétől 1918-ig. Ez a szakasz – elgondolásbeli vonatkozásban – az imperializmus korszakába való átmenet során jelentkező válságjelenségek kifejeződése. Ebben a szakaszában az idealista historizmus képes erőteljesen kiszorítani az akadémiai életből az összes vele versengő polgári történeti felfogásokat.

V. Az 1918–1945 közti időszak, amely alatt az idealista historizmus – életfilozófiai-irracionalis formájában – csúcspontjára érkezik a polgári német történetírásban. Ez idő alatt teremődik meg saját tudomány- és elmélet-történeti hagyomány-vonala is.¹¹

VI. Az 1945-től az 1950-es évek elejéig tartó idő, amely alatt az ideológiailag demokratizálódott historizmus restaurálódott, mint reakció a fasiszta történelem-hamisításokkal szemben, mégpedig az egyoldalú elméleti-módszertani alapvető elemek megmerevedésétől és a más, külföldi történeti felfogásokkal szemben való védekezésétől kísérve.¹²

¹¹ Vö. *Hans Schleier*: Die bürgerliche deutsche Geschichtsschreibung der Weimarer Republik, Berlin 1975, 215-től.

¹² Vö. Unbewältigte Vergangenheit. Kritik der bürgerlichen Geschichtsschreibung in der BRD 3. bőv. kiad., kiadó G. Lozek és mások, Berlin 1977, 100-tól; *Hans Schleier*: Zu den Theorien über die Entwicklung der Gesellschaft im spätbürgerlichen deutschen Geschichtsdanken Formations-

VII. A német historizmus egyoldalúságai felett gyakorolt társadalomtörténeti irányzatú kritikanak az 1960-as évek elejétől az 1970-es évek elejéig tartó szakasza, amelyben társadalomtörténeti szemszögből követelik a történetelméletek további kidolgozását és korszerűsítését.

VIII. Az 1970-es évek kezdete óta megfigyelhető az idealista historizmus fokozódó rehabilitációja, ami a különféle társadalomtörténeti kezdeményezéseket magába foglalva, elvezet a neohistorizmus rekonstrukciójához. Ezt a neohistorizmust egyidejűleg a marxista historizmus leghatékonyabb elméleti-módszertani alternatív-egondolásának tekintik.

A polgári német történettudománynak ez idő tájban kevés olyan képviselője van, aki a nyilvánosság előtt olyan hevesen védelmezné a hagyományos történeti alapelveket mindenféle elméleti-módszertani korszerűsítéssel szemben, mint Golo Mann, Helmut Baumann vagy Alfred Heuss. A vezető történészek többsége előtt nem kétséges, hogy az idealista historizmusnak szüksége van a többé-kevésbé átfogó kiegészítésekre vagy rekonstrukciókra. A vélemények azonban különböznek mind afelől, hogy milyen messzire akarnak elmenni ebben a vonatkozásban, mind afelől is, vajon akarnak-e ragaszkodni a historizmus fogalmához. Wolfgang J. Mommsentől származik a sokat idézett „túl a historizmuson” mondás,¹³ amely a korszerű társadalomtörténeti elméletek, elgondolások és módszerek elkötelezett bevonását tekinti céljaul. Még szigorúbb Hans-Ulrich Wehler köre, amikor a megreformált történettudományt tudományágak közti és korszerű elméletekkel gazdagított „történeti társadalomtudomány”-ként¹⁴ fogja fel. A historizmus egy sokkal mérsékeltebb megújításáért száll síkra Karl-Georg Faber,¹⁵ de ő is jelezte, hogy az általános gondolkodásmódban észlelhető elméleti-módszertani hangsúlyeltolódás miatt jobbnak vélné, ha lemondanának a historizmus fogalomról (használatáról).

A többség azonban a historizmus fogalmának megtartása, illetőleg egy csupán variált kifejezése mellett foglalt állást. De ezek a megnyilatkozások rendszerint megint előállnak historizmus teremtette alapelvekkel, nemkülönben ezek igazolásával az őket érő társadalomtörténeti bírálókkal szemben, sőt egyenesen ezeknek a bírálatoknak visszautasításával. Ilyen értelemben foglalt állást egész határozottan Thomas Nipperdey az 1975-ben megjelent Erdmann-émlékkönyvben (Festschrift). Nipperdey szerint a historizmus kérdésében jelenleg folyó kutatás és interpretálásnak az legyen a vezérmotívuma, hogy jöjjön létre a rekonstruált historizmus, amely mindenképp a hagyományos historizmus erősségei felé fordul.¹⁶ Hasonlóan érvel Hermann Lübbe filozófus, aki pártfogolja az elemző tudományelmélet eljárásainak bevonását, és ezt a lehetőséget az „elemző historizmus” elnevezéssel kívánja kifejezésre juttatni.¹⁷ Jörn Rüsen is amellett nyilatkozott, hogy a historizmus a jelenlegi történettudományon belül alakuljon át, s az átalakulás tartalmazza a historizmus korlátozott számú elemének kiküszöbölését, de egyben hagyományainak megőrzését is.¹⁸ És csupán ez év elején száll síkra Ernst Weymar a szintén módosult historizmus mellett, amely mindenekelőtt a historizmus politikai és erkölcsi elemeit értékelné át; ezzel szemben nem tartja ugyan-

theorie und Geschichte, kiadója E. Engelberg/W. Küttler, Berlin 1978, 669-től; *Konrad Irmischler-Gerhard Lozek: Historismus und Sozialgeschichte in der gegenwärtigen bürgerlichen Geschichtsschreibung* ZfG, 27. évf., 1979, 3. füzet, 195-től.

¹³ Wolfgang J. Mommsen: Die Geschichtswissenschaft jenseits des Historismus, Düsseldorf 1971.

¹⁴ Hans-Ulrich Wehler: Geschichte als historische Sozialwissenschaft, Frankfurt/Main 1973; továbbá: Historische Sozialwissenschaft. Beiträge zur Einführung in die Forschungspraxis, kiadó Reinhard Rürup, Göttingen 1977; Jürgen Kocka: Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme Göttingen 1977.

¹⁵ Karl-Georg Faber: Ausprägung des Historismus Historische Zeitschrift, 228. k., 1979, 1. füzet, 1-től.

¹⁶ Thomas Nipperdey: Historismus und Historismuskritik heute, Die Funktion der Geschichte in unserer Zeit, kiadó E. Jäckel – E. Weymar, Stuttgart 1975, 82-től.

¹⁷ Hermann Lübbe: Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse. Analytik und Pragmatik der Historie, Basel/Stuttgart, 1977.

¹⁸ Jörn Rüsen: Theorien im Historismus, Theorien in der Geschichtswissenschaft, kiadó J. Rüsen – H. Süßmuth, Düsseldorf 1980, 13-tól.

ennyire sürgősnek – a részletekkel szemben felhozott minden bírálat ellenére – az elméleti elemek átértékelését.¹⁹

Megállapítható, hogy ezek mögött, a részletek tekintetében változatos felfogások mögött különféle definíciók húzódnak meg arról, hogy mi volt és mi ma a historizmus. Az összes reformtörekvéseket – felfogásom szerint – leginkább a „neohistorizmus” kifejezéssel lehet meghatározni, amely kifejezésnek Karl Dietrich Erdmann az 1980-ban Bukarestben tartott Nemzetközi Történetész Kongresszuson mondott elnöki beszédében nyilván biztosította a szükséges népszerűséget is.²⁰ Az idealista német historizmus legjobb nem-marxista ábrázolása még mindig Georg G. Iggers „*Deutsche Geschichtswissenschaft*” című tanulmánya, amelyben az elméleti-módszertani vonatkozásokon kívül elemzi a historizmus társadalmi és politikai összefüggéseit is és igen bírálóan tesz említést ezek reakciós elemeiről.²¹

Figyelembe véve a historizmusról jelenleg folyó vita mind ideológiai, mind elméleti-módszertani és tudománytörténeti vonatkozásait, sürgősen szükségesnek látszik az olyan összetettebb marxista kutatómunka, amelyet mind a tudományágak közti, mind a nemzetközi együttműködéssel kellene megvalósítani.

¹⁹ Ernst Weymar: Dimensionen der Geschichtswissenschaft, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 33. évf. 1982, 2. füzet, 65-től.

²⁰ Karl Dietrich Erdmann: Die Ökumene der Historiker, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 31. évf. 1980, 11. füzet, 657-től.

²¹ Georg G. Iggers: *Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*; München 1971. – A polgári historizmussal foglalkozó irodalmat jegyzékbe foglalta: Helmut Berding: *Bibliographie zur Geschichtstheorie*, Göttingen 1977, különösen 71-től.